

Conjunctuurenquête Nederland

Eerste kwartaal 2016

Ondernemers beginnen positief aan 2016

Voorwoord

Dit rapport geeft de belangrijkste uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland van het eerste kwartaal 2016.

De Conjunctuurenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het ‘Ondernemersvertrouwen Nederland’. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie of specifieke bedrijfstakken zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjunctuurenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van CBS, de Kamer van Koophandel, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het Ministerie van Economische Zaken. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Dit rapport is gepubliceerd op 16 februari 2016.
Het rapport van de Conjunctuurenquête tweede kwartaal 2016 wordt op 17 mei 2016 gepubliceerd op www.ondernemersplein.nl/COEN/

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenspatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoensinvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het Ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenspatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

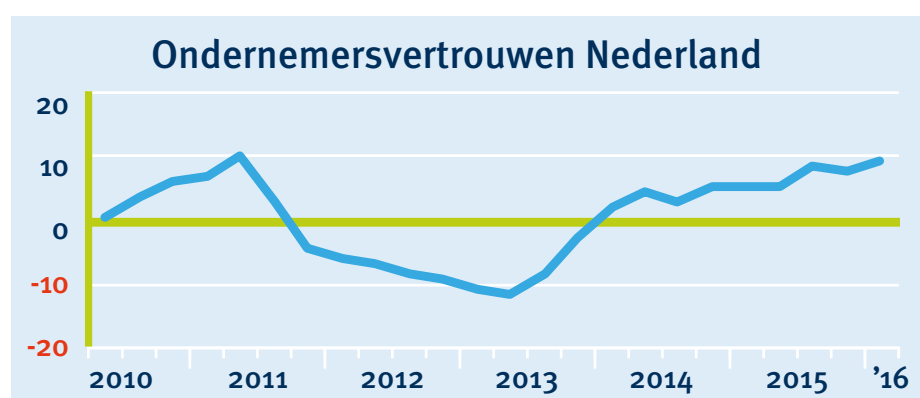
Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand januari 2016.

Ondernemers beginnen positief aan 2016

Ondernemend Nederland begint positief aan 2016. Het ondernemersvertrouwen, dat de stemming van ondernemers weergeeft, komt voor het eerste kwartaal uit op 9,3. Dat is hoger dan in het vorige kwartaal en bovendien hoger dan het in vierenhalf jaar geweest is. In 2012 en 2013 was het sentiment

onder ondernemers negatief, maar sinds begin 2014 is er sprake van een positieve stemming en neemt het vertrouwen gestaag toe. De toename van vertrouwen wordt gedragen door onder andere de zakelijke dienstverlening en de bouw.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland en VNO-NCW

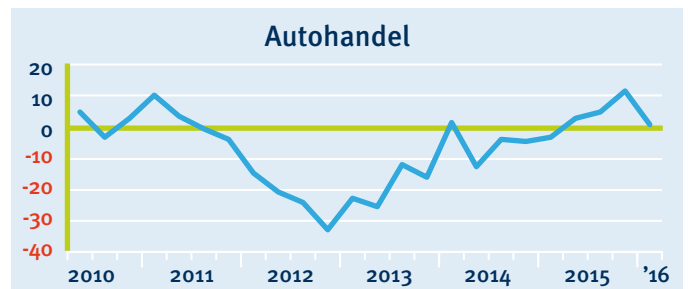
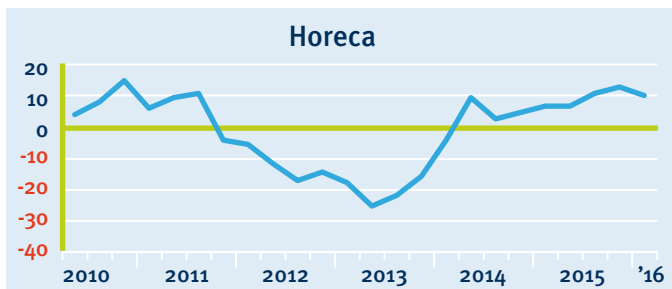
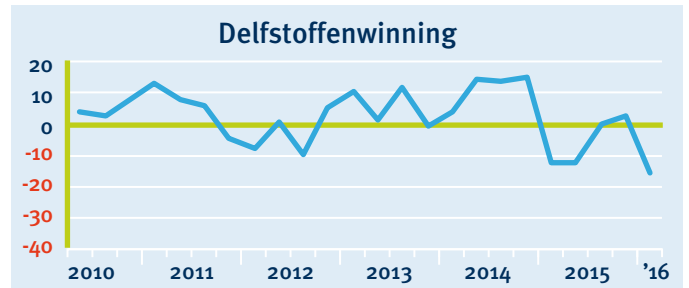
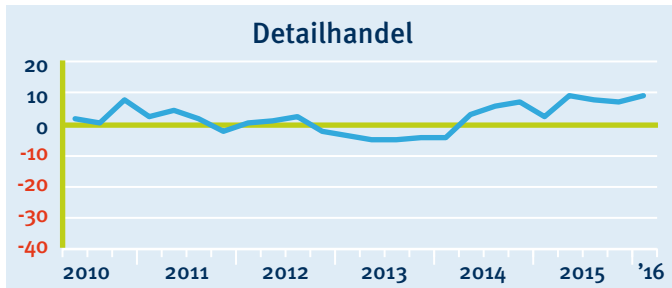
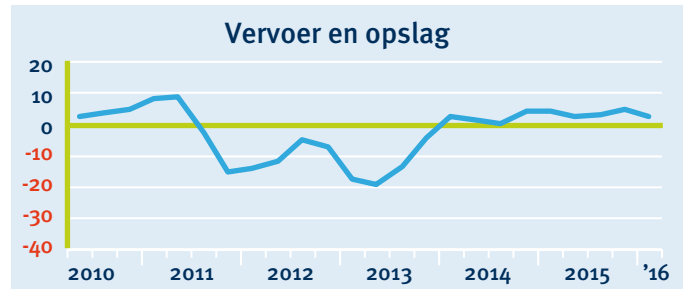
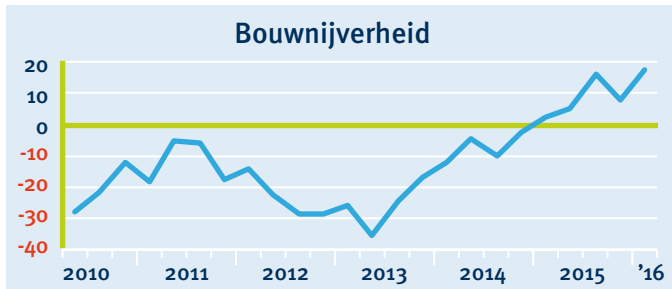
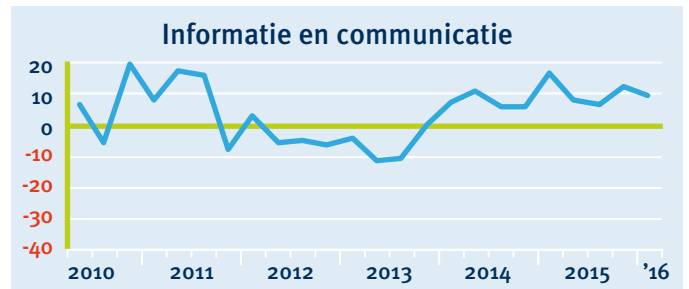
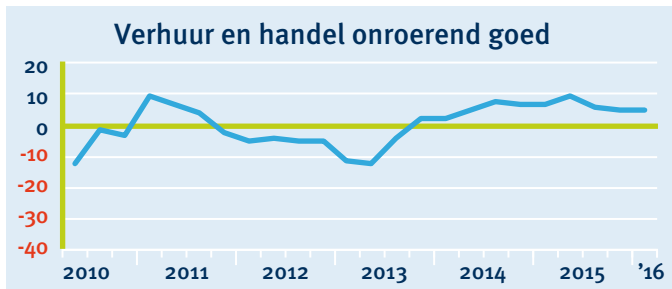
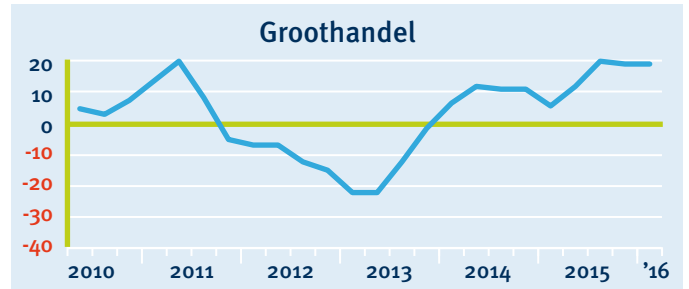
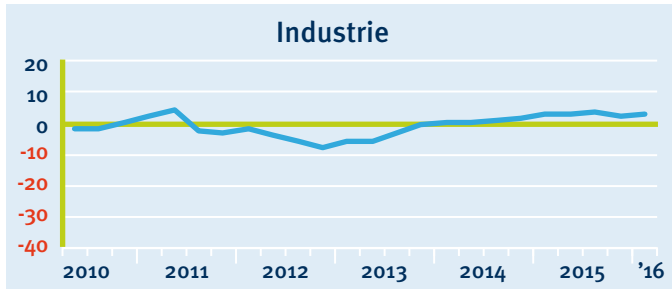
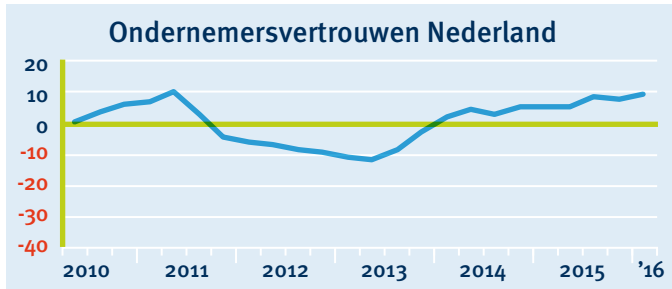
Verder in deze rapportage:

- **Ondernemersvertrouwen neemt toe, vooral in zakelijke diensten** pagina 4
- **Opnieuw meer ondernemers positief** pagina 6
- **Uitgelicht: buitenlandse omzet per sector** pagina 8
- **Uitgelicht: zakelijke dienstverlening** pagina 9
- **Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie** pagina 10

Ondernemersvertrouwen per sector

Uitkomsten eerste kwartaal 2016

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen neemt toe, vooral in zakelijke diensten

De stemming van ondernemers is in het eerste kwartaal positiever dan in het voorgaande kwartaal. Dit komt tot uitdrukking in het ondernemersvertrouwen, dat toenam tot 9,3. Het ondernemersvertrouwen bevindt zich op het hoogste niveau sinds het derde kwartaal van 2011. In 2012 en 2013 was het sentiment onder ondernemers negatief, maar sinds begin 2014 is er sprake van een positieve stemming en neemt het vertrouwen gestaag toe. De stemming van ondernemers lijkt zich in lijn met de bbp-groei te ontwikkelen. De toename van vertrouwen wordt gedragen door onder anderen de zakelijke dienstverlening en de bouw.

Groei vertrouwen zakelijke dienstverleners

In de sector zakelijke diensten vond een flinke stijging van het ondernemersvertrouwen plaats. Het ondernemersvertrouwen in deze sector is 14,7. In het vorige kwartaal was dit 8,0. Het saldo van ondernemers dat positieve en negatieve verwachtingen heeft met betrekking tot het economische klimaat is +13,6. Een jaar geleden was dat nog -0,3. Meer ondernemers zagen hun winstgevendheid in het afgelopen kwartaal toenemen: 22,4 procent tegen 18,1 procent een jaar geleden. Het aantal ondernemers waarvan de winstgevendheid afnam, is juist kleiner geworden: van 14,3 procent vorig jaar naar 10,6 nu. Daarmee is het saldo voor de winstgevendheid verbeterd van 3,8 naar 11,7.

Ondernemers bouw positief

Voor het vijfde kwartaal op rij overheerst in de bouwsector het positieve sentiment. Het vertrouwen nam in het begin van het vierde kwartaal af van 16,8 naar 8,3. In het eerste kwartaal is het vertrouwen gestegen naar 17,6. Het ondernemersvertrouwen heeft in de bouw nog niet zo hoog gestaan als nu. Bijna de

helft van de bouwondernemers geeft aan dat de omzet in het afgelopen kwartaal is toegenomen, terwijl bij slechts 9 procent de omzet is afgenomen. Per saldo geeft 21 procent van de bouwondernemers aan dat het economisch klimaat is verbeterd. Het positieve sentiment is met name geconcentreerd in de woning- en utiliteitsbouw. In de grond-, water- en wegenbouw blijft het sentiment achter.

Bijna helft van de bouwondernemers geeft omzetstijging aan

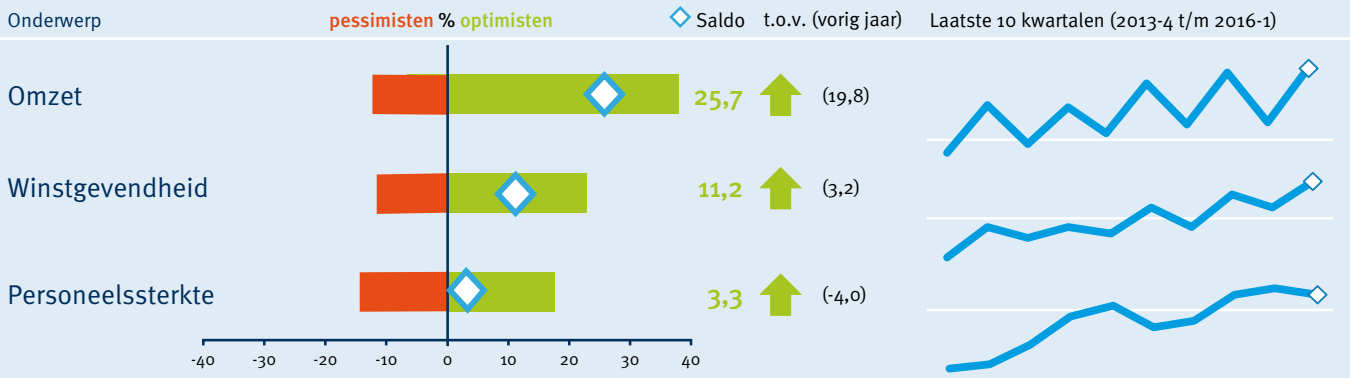
Terugval ondernemersvertrouwen autohandel en delfstoffenwinning

Het ondernemersvertrouwen in de autohandel is gedaald van 11,4 in het laatste kwartaal van 2015 naar 0,9 in het eerste kwartaal van 2016. De piek in het ondernemersvertrouwen in het vorige kwartaal en de afname in het eerste kwartaal van 2016 hangt mogelijk samen met de fiscale maatregelen die op 1 januari

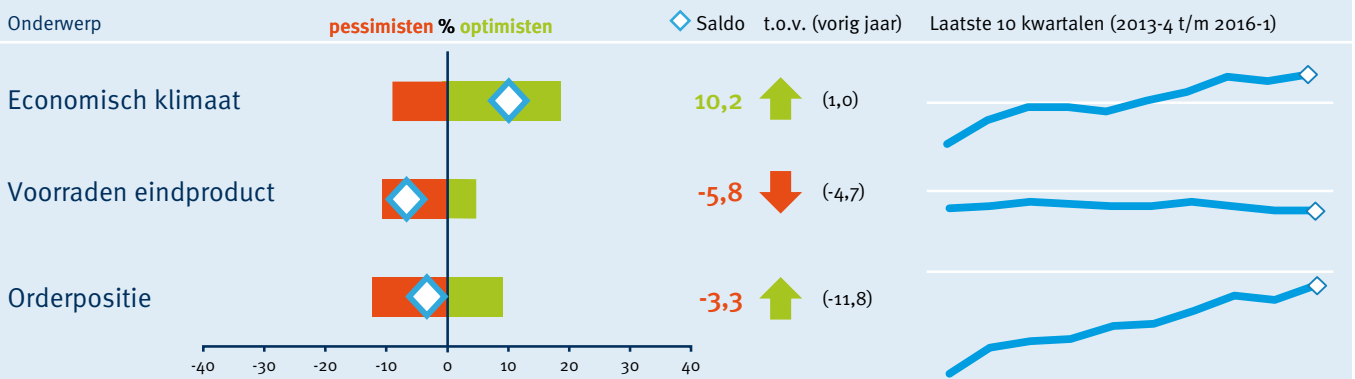
van kracht werden. Ondernemers in deze branche zijn echter nog steeds positief gestemd. In de delfstoffenwinning zijn ondernemers negatief gestemd. Mogelijk houdt dit verband met de lage olieprijs en de beperking van de gaswinning in Groningen. De delfstoffenwinning is de enige sector waarin het ondernemersvertrouwen negatief is.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
 Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

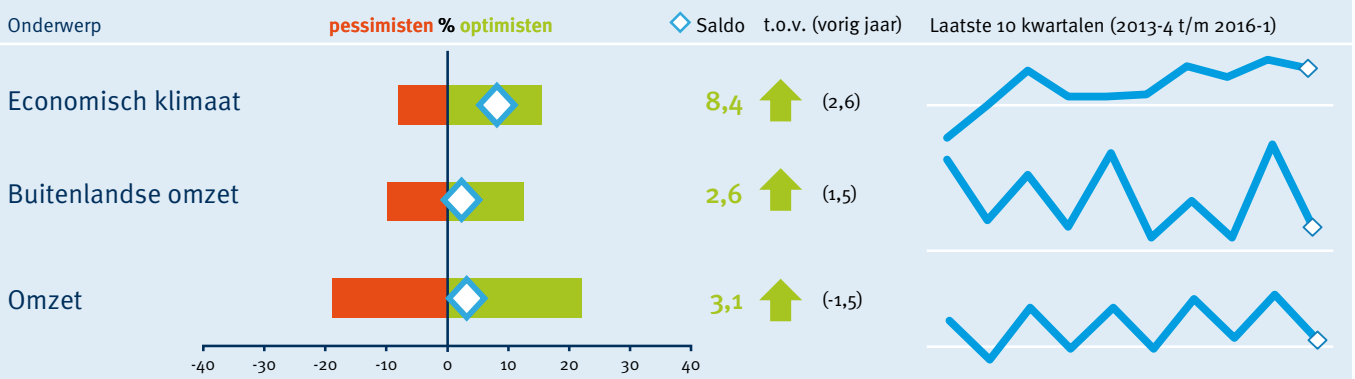
Ontwikkelingen vierde kwartaal

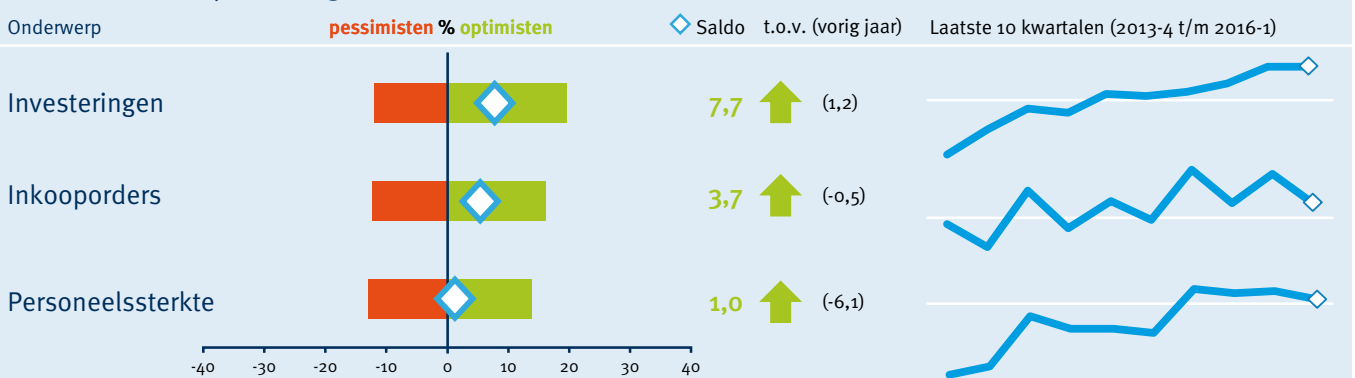
Beoordelingen van de ondernemer (begin van het eerste kwartaal)

Verwachte ontwikkelingen eerste kwartaal

Verwachte bedrijfsvoering eerste kwartaal

Opnieuw meer ondernemers positief

Het bedrijfsleven is onverminderd positief in het begin van het eerste kwartaal van 2016. Bij tien van de twaalf indicatoren uit het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland hebben de positief gestemde ondernemers de overhand op negatief gestemde ondernemers. Vergeleken met het eerste kwartaal van 2015 is voor elf van de twaalf indicatoren de stemming verbeterd.

Terugkijkend op het vierde kwartaal 2015 waren er meer ondernemers die de omzet zagen stijgen dan dalen. Ook de ondernemers met een toename in de winstgevendheid en de personeelssterkte waren in de meerderheid. Vergeleken met een jaar eerder waren ondernemers over alle drie de indicatoren positiever.

Aan het begin van het eerste kwartaal 2016 zijn ondernemers per saldo positief over het economisch klimaat en nog altijd wat ontevreden over de voorraden en de orderpositie. Een kleine

meerderheid vindt de voorraden te groot. De groep die negatief gestemd is over de voorraden eindproduct, is ongeveer gelijk aan die van vorig jaar. Per saldo vinden ondernemers de orderpositie te klein. De groep negatief gestemden is wel voor het elfde kwartaal op rij gedaald.

De verwachtingen voor het eerste kwartaal 2016 zijn ook positief. Vergeleken met vorig jaar zal per saldo volgens een grotere groep ondernemers het economisch klimaat verbeteren. Ook de omzet zal per saldo bij meer ondernemers toenemen. De buitenlandse omzetverwachting is positief; ongeveer gelijk aan een jaar eerder.

De verwachtingen voor de bedrijfsvoering in het eerste kwartaal vloeien voort uit de voor dit kwartaal verwachte positieve ontwikkelingen. Per saldo denken meer ondernemers dat hun investeringen en inkooporders zullen toenemen. De personeelssterkte zal in het eerste kwartaal vrijwel gelijk blijven.

Ontwikkelingen vierde kwartaal

Onderwerp

pessimisten % optimisten

◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar) Laatste 10 kwartalen (2013-4 t/m 2016-1)

Omzet

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp: in de Conjunctuurenquête Nederland wordt ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat.

Staafdiagram (pessimisten / optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo: het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven.

T.o.v. vorig jaar: het saldo van het zelfde onderwerp in het zelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoenseffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering.

Lijndiagram (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoenscorrectie toegepast. De witte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

Uitgezicht

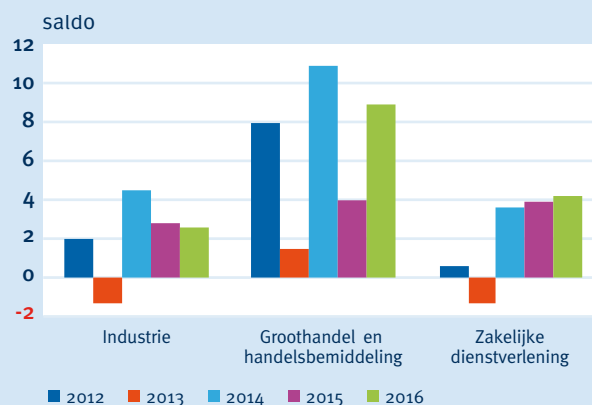
Bron: CBS, VNO-NCW, KvK, MKB Nederland, EIB

Kijk voor meer detailinformatie over buitenlandse omzet, winstgevendheid en grootteklassen op StatLine

Buitenlandse omzet per sector

Van de drie belangrijkste sectoren met buitenlandse omzet, zijn ondernemers in de groothandel het meest positief in hun exportverwachtingen voor het eerste kwartaal. In de grafiek wordt de verwachting in het eerste kwartaal jaar-op-jaar vergeleken. In de groothandel en in de zakelijke dienstverlening zijn ondernemers positiever over de buitenlandse omzet dan vorig jaar. In de industrie zijn ondernemers begin 2016 ongeveer even positief gestemd. In 2013 waren ondernemers het minst positief in hun verwachtingen voor de buitenlandse omzet. In de industrie en de zakelijke dienstverlening waren de buitenlandse omzetverwachtingen toen per saldo negatief.

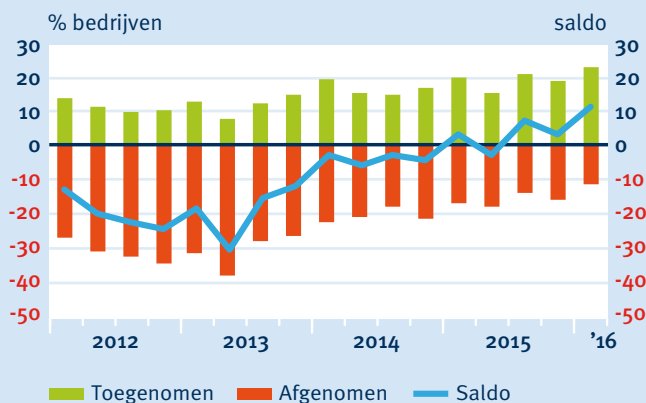
Verwachting buitenlandse omzet, eerste kwartaal

Ontwikkeling winstgevendheid

Het aandeel bedrijven dat een verbetering van de winstgevendheid ziet, neemt toe. Tegelijkertijd zijn er steeds minder bedrijven die de winstgevendheid zien verslechteren. In het afgelopen kwartaal was het aandeel bedrijven dat de winstgevendheid zag toenemen bijna twee keer zo groot als het aandeel dat de winstgevendheid zag afnemen. Vooral in de bouw, autobranche en vervoer en opslag meldden meer ondernemers een verbetering van de winstgevendheid in het vierde kwartaal van 2015. In de delfstoffenwinning meldden juist minder ondernemers een verslechtering van de winstgevendheid.

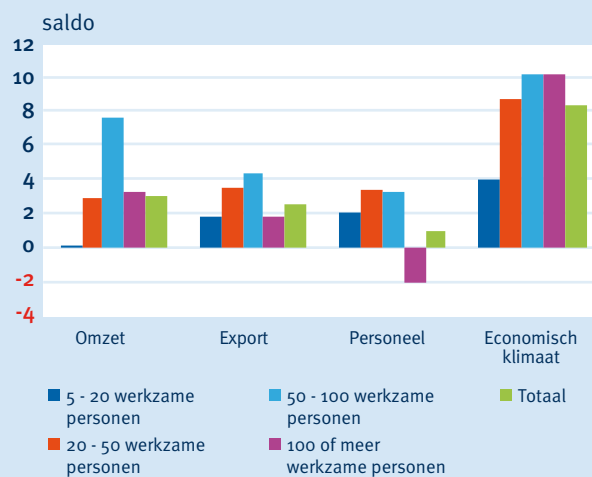
Ontwikkelingen winstgevendheid in het voorgaande kwartaal

Verschillen tussen grootteklassen

Tussen bedrijven van verschillende grootte zijn er verschillen in de verwachtingen voor het eerste kwartaal van 2016. De bedrijven met 5 tot 20 werkzame personen verwachten per saldo stabilisatie van de omzet. Bedrijven met meer dan 20 werkzame personen verwachten daarentegen groei van de omzet. Vooral bedrijven met 50 tot 100 werkzame personen zijn positiever over de omzetverwachting. De verwachtingen over de buitenlandse omzet zijn bij bedrijven met 20 tot 100 werkzame personen licht positiever dan de verwachtingen van bedrijven in de laagste en hoogste grootteklasse. Toch verwachten per saldo ook bij deze twee groepen meer ondernemers een toename dan een afname van de buitenlandse omzet. Bedrijven met meer dan 100 werkzame personen verwachten per saldo krimp in de personeelssterkte. De overige grootteklassen van bedrijven verwachten een kleine groei. Tot slot verwachten bedrijven in alle grootteklassen een verbetering van het economisch klimaat. Grotere bedrijven zijn hier over het algemeen iets positiever over gestemd zijn dan kleinere.

Saldo verwachtingen naar grootteklasse eerste kwartaal 2016

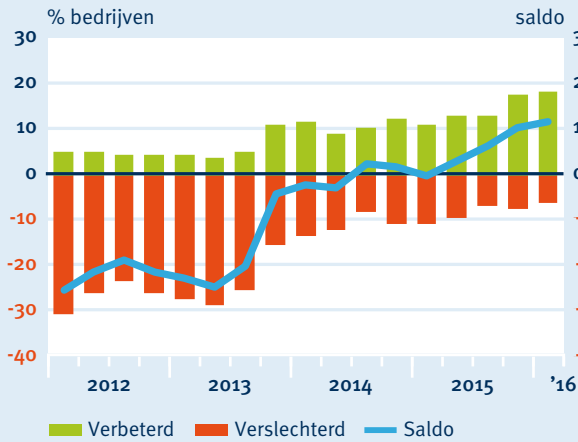

Uitgelicht: zakelijke dienstverlening

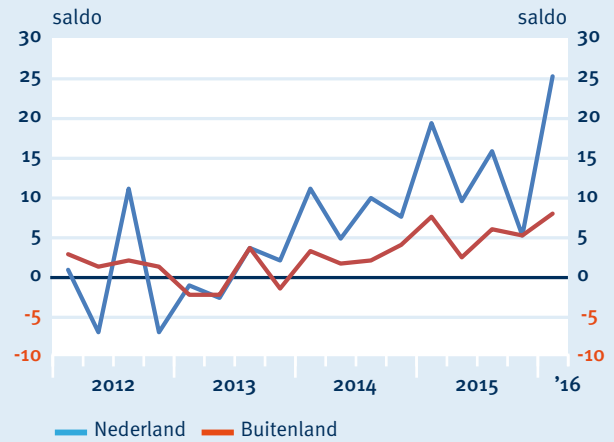
Bron: CBS, VNO-NCW, KvK, MKB Nederland, EIB
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Uitgelicht: zakelijke dienstverlening

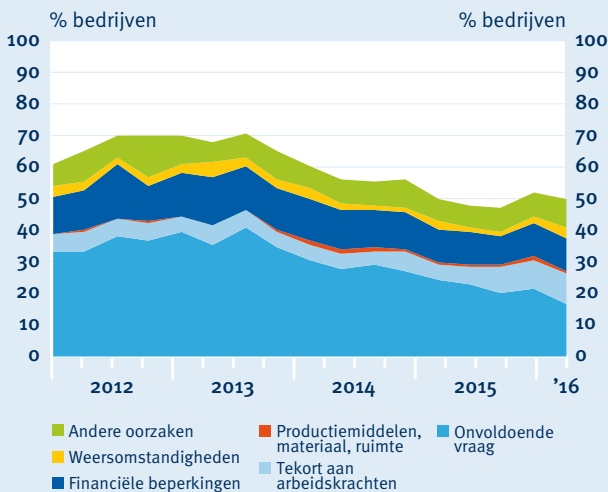
Ontwikkeling economisch klimaat vorig kwartaal

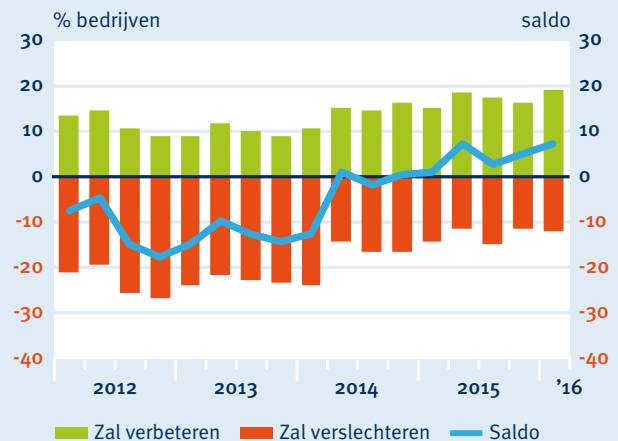
Ontwikkeling omzet vorig kwartaal

Belemmeringen

Verwachte personeelssterkte

In veel sectoren waarin zakelijke dienstverleners hun diensten aanbieden, nemen het vertrouwen en de bedrijvigheid toe. Van deze positieve ontwikkeling lijkt de zakelijke dienstverlening te profiteren. Het ondernemersvertrouwen in deze sector komt in het eerste kwartaal 2016 uit op het hoogste niveau sinds het begin van de meting.

Omzet verbeterd

Per saldo zag een kwart van de ondernemers de omzet in het vierde kwartaal 2015 toenemen ten opzichte van een kwartaal eerder. Ook de zakelijke dienstverleners die op de buitenlandse markt actief zijn, zagen de buitenlandse omzet toenemen. Voor het eerste kwartaal 2016 verwacht per saldo ruim één op de acht ondernemers een toename van de omzet.

Ondernemers ervaren minder belemmeringen

Het aandeel ondernemers dat melding maakt van onvoldoende vraag naar hun diensten (16%) is ongeveer de helft kleiner dan twee jaar geleden. 51% van de bedrijven geeft nu aan in het geheel geen belemmeringen te ondervinden bij het uitoefenen van hun bedrijfsactiviteiten. Grofweg één op de tien bedrijven ervaart een tekort aan arbeidskrachten. Dit aandeel is in de afgelopen jaren licht toegenomen.

Verwachting personeelssterkte positief

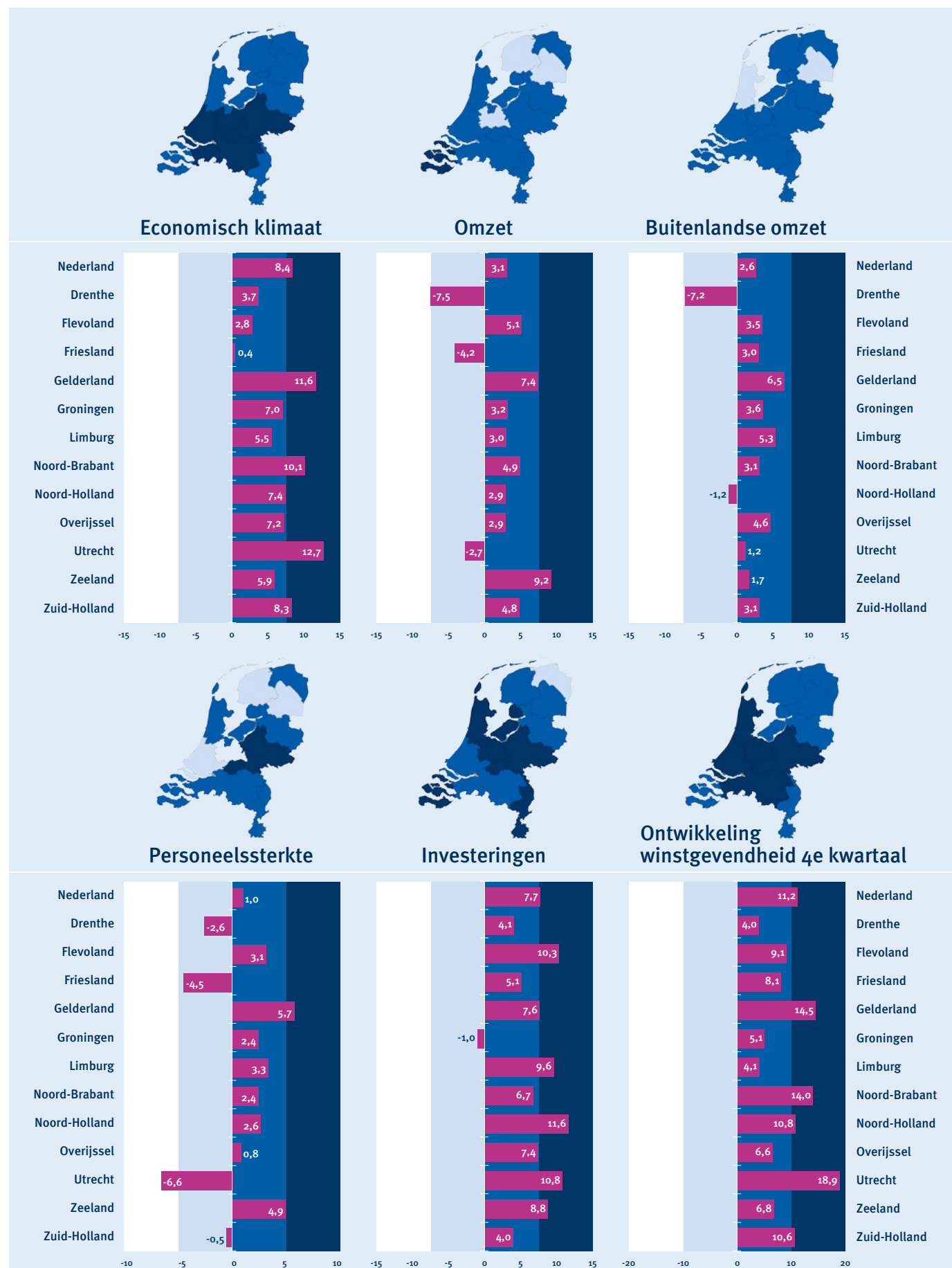
Sinds het tweede kwartaal 2015 geven de ondernemers in de zakelijke dienstverlening positieve signalen af over de werkgelegenheid. Per saldo verwacht men meer personeel te gaan inzetten in het eerste kwartaal 2016.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Uitkomsten eerste kwartaal 2016. Het betreft het verschil tussen de percentages optimisten en pessimisten per onderwerp, per provincie. Het betreffen vijf verwachtingen over het eerste kwartaal en een terugblik op de winstgevendheid in het vierde kwartaal.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Verwachtingen Utrecht het meest positief

Gelderland en Noord-Brabant boven landelijk gemiddelde

De Conjuncturenquête Nederland maakt naast bedrijfstak en bedrijfs grootte ook onderscheid naar regio. Hierdoor is het mogelijk verschillen tussen bijvoorbeeld provincies aan te geven. Ondernemers in Gelderland en Noord-Brabant zijn in het eerste kwartaal het meest positief, gelet op de zes hiernaast getoonde indicatoren. Collega's in Drenthe, Overijssel en Friesland zijn juist minder optimistisch.

Gelderland en Noord-Brabant vijf van de zes keer bovengemiddeld

Ondernemers in Gelderland en Noord-Brabant zijn over de winstgevendheid in het afgelopen kwartaal positiever dan het landelijk gemiddelde. Tevens zijn ze bij vier van de vijf vooruitkijkende variabelen per saldo optimistischer. Alleen bij de investeringen blijven ze achter op het gemiddelde, maar overigens niet veel. Ondernemers in Gelderland zijn zowel bij de verwachtingen over de buitenlandse omzet en de personeelssterkte het meest optimistisch.

Meer investeringen, minder personeel in Utrecht

Utrechtse ondernemers zijn samen met die uit Noord-Holland juist het meest bereid tot investeringen. In Utrecht vertaalt dat zich echter niet in extra arbeidsplaatsen. Integendeel, Utrecht heeft per saldo de meeste bedrijven die een afname van de personeelssterkte verwachten.

Hoge omzetverwachting in Zeeland

Zeeuwse bedrijven hebben per saldo de hoogste omzetverwachting: meer ondernemers verwachten een omzetgroei dan ondernemers die lagere omzet verwachten.

De omzetverwachting kent doorgaans een seizoenspatroon, waarbij de verwachtingen voor het eerste en derde kwartaal lager uitvalt. De omzetverwachting voor het eerste kwartaal is in Zeeland voor het eerst positief sinds 2011. Ditzelfde geldt voor heel Nederland.

Drenthe onder het gemiddelde

Op alle zes hiernaast genoemde indicatoren scoort Drenthe onder het gemiddelde. Bedrijven in Drenthe zijn per saldo wel positief over de ontwikkeling van de winstgevendheid, het economisch klimaat en verwachte investeringen, maar op het gebied van omzet en personeel zijn ze juist per saldo negatief. Zowel bij verwachte omzet als buitenlandse omzet zijn de Drentse ondernemers hekkensluiter. Aangrenzende provincies Friesland en Overijssel scoren op vijf van de zes indicatoren ook onder het landelijk gemiddelde.

Minder investeringen in Groningen

Groningen is de enige provincie waarin per saldo meer bedrijven verwachten dat de investeringen zullen afnemen in plaats van toenemen. Op de overige vijf indicatoren zijn Groningse ondernemers per saldo wel optimistisch.

Beste ontwikkeling winstgevendheid in centrale provincies

De ontwikkeling van de winstgevendheid in het laatste kwartaal van 2015 was in alle provincies positief. Bij de centraal gelegen provincies is de ontwikkeling het grootst. In de noordelijke provincies Friesland, Groningen en Drenthe en de zuidelijke provincies Zeeland en Limburg blijft de ontwikkeling achter ten opzichte van het landelijk gemiddelde.

Zeeuwse bedrijven hebben de hoogste omzet- verwachting

Kerntabel Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen

Verwachtingen voor het eerste kwartaal niet seizoensgecorrigeerd

2015 3e kwartaal	2015 4e kwartaal	2016 1e kwartaal		Omzet	Personeel	Economisch klimaat
8,7	7,4	9,3	Totaal bedrijfsleven	3,1	1,0	8,4
0,4	2,6	-15,6	Delfstoffenwinning	12,7	-31,6	-32,9
3,7	2,4	3,2	Industrie	0,0	-0,8	5,1
16,8	8,3	17,6	Bouwnijverheid	9,8	-1,4	18,4
4,9	11,4	0,9	Autohandel en -reparatie	-12,7	-5,0	2,3
20,3	18,8	19,2	Groothandel	13,6	8,8	13,9
7,7	7,4	9,0	Detailhandel	-10,3	-0,5	6,8
2,9	4,5	2,6	Vervoer en opslag	-12,8	-8,2	-2,8
10,8	13,2	10,3	Horeca	-7,1	-5,2	1,4
6,4	11,9	9,1	Informatie en communicatie	18,4	7,8	10,5
5,4	4,3	5,1	Verhuur en handel onroerend goed	-3,2	0,8	-1,4
9,9	8,0	14,7	Zakelijke dienstverlening	13,5	7,3	13,6

Meer informatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen

Conjunctuurenquête naar bedrijfstak

Conjunctuurenquête naar regio
(landsdeel/provincie/COROP)

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.nl/COEN. Wilt u meer informatie? Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

CBS 088 570 70 70
info@cbs.nl

**ondernemers
plein**

EIB 020 205 16 00
eib@eib.nl

KvK 088 585 15 85
kennisdesk@kvk.nl

**MKB Nederland
en VNO-NCW** 070 349 03 49
kempen@vnoncw-mkb.nl

